Szemle

John Locke

Értekezés a polgári kormányzat eredetéről, igazi hatásköréről, céljáról

(Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Politikai Gondolkodó)

Kétségtelen tény: véges az az idő és energia, amit egy történelemszakos középiskolai tanár a filozófiatörténet tanítására fordíthat. Mindenképpen szelekciót, brutális szelekciót kell végeznie. E szelekciót három szempont alapján javasoljuk végrehajtani.

Egyfelől szükség van annak megvizsgálására, hogy egy adott történeti korra, adott társadalomra mely gondolkodó, mely műve jellemző leginkább. Másképpen fogalmazva a hauseri művészet és irodalom társadalomtörténete mintájára a filozófia társadalomtörténetét kellene tanítani. Ebbe a válogatásba Locke — fenti alapművével — mindenképpen belekerül. Belekerül, mert kora legfontosabb igényeire reagál, arra az igényre, hogy a győztes angol forradalom után meg kell határozni az új rendszer alapelveit. A kormányzat leírásánál — szemben az őt megelőző felvilágosult gondolkodókkal — Locke kulcsszava a megbízás. A kormányzat nem társadalmi szerződéssel, hanem megbízással kapja hatalmát, egyoldalúan rárótt kötelezettségeket fogad el, hatalmát a megbízás tartalma és a mögötte álló isteni és természetjog egyaránt korlátozza. Az emberek jogaiknak csak egy részéről mondanak le — az állam nem mindenhova avatkozik be, évtizedekkel később Mill-t! — a klasszikus és doktriner Montesquieu-i hatalommegosztás helyett a parlament fölényének szükségességét fogalmazza meg. Akárhogy is, ez az abszolutizmuson győzelmet aratott polgárság ideológiája, magas elméleti szinten, de minden más megfogalmazásnál pragmatikusabban tükrözi és alakítja az angol rendszer fejlődését és hatást gyakorol az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatra.

Vilmos uralmát kívánja megideologizálni, s azzal, hogy „a magántulajdonhoz való jogot a munka adja", ráadásul whig párti propagandát is folytat. Mint Marx írja: „az újburzsoáziát képviselte minden formában, az ipari vállalkozókat a munkásosztállyal és a pauperokkal szemben, a kereskedőket a régimódi uzsorásokkal, a pénzarisztokratákat az államkötvényesekkel szemben..."

A második igen fontos szempont — melynek alapján Locke megint csak a legfontosabb húsz közé esik — az emberi gondolkodás történetében betöltött helye. Locke az angol felvilágosodás — és ezzel az emberi felvilágosodás megalapozója. A Hobbes által megalkotott természetes állapot eredendőségének tanát az eredendő egyenlőséggel egészíti ki, az individuum nála kerül a középpontba éppen ebben a művében. Ismeretfilozófiája — az elme fehér lap mivoltából kiindulva — a külső tapasztalatok fontosságát hírdeti, a világ a szükséges mértékig megismerhető, s noha a valóságos világ ideáink világához nem hasonlít, szerkezetileg megfelel annak. Filozófiailag talán van ebben némi irracionalizmus, tényleges hatásában a legracionálisabb világszemlélet volt. Különösen miután megfogalmazta, hogy a filozófia képtelen a világot totalitásában megragadni, a filozófia feladata nem más, mint a tudományok kiszolgálása — és máris a pozitivizmus gyökereinél vagyunk.

A harmadik szempont, melynek alapján Locke-t ajánlhatjuk, az aktualitás szempontja, mégpedig két értelemben is. Negatív értelemben azért, hogy könnyebben rámutathassunk a klasszikus liberializmus és a mai nyugati neoliberalizmus közötti színvonalkülönbségre; hogy rámutathassunk, a liberalizmus éppen azért vált az emberiség történetének egyik legnagyobb hatású ideológiájává, mert a konkrét társadalmi szituációnak adekvát válaszokat adott, s milyen mértékig hamis ezeknek az elveknek valamiféle történelmen kívüli, örökként való beállítása. Pozitív értelemben viszont éppen ezért aktuális, mert társadalmi magatartásunk, intézményrendszerünk megújítása nem nélkülözheti a liberalizmus által kialakított értékeket, garanciákat.

És talán még egy szempont: világszerte terjednek az irracionalitás, a sötétség, a nacionalizmus erői, — ha a történelemtanárnak van nevelési feladata, akkor az az, hogy ezekkel szembeszálljon.

Nagy Péter Tibor